

ЭКАНОМІКА, КІРАВАННЕ, ІНФАРМАТЫКА

УДК 631.14:635(476)

Г. І. ГАНУШ

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСНОВЫ УДАСКАНАЛЕННЯ РАЗМЯШЧЭННЯ І СПЕЦЫЯЛІЗАЦЫ ВЫТВОРЧАСЦІ АГАРОДНІННАЙ ПРАДУКЦЫІ

Наша грамадства зацікаўлена ў тым, каб пры дапамозе прыродных, энергетычных, матэрыяльных і працоўных рэсурсаў вырабіць як мага больш сельскагаспадарчай прадукцыі. Але паколькі наяўныя рэсурсы размеркаваны па тэрыторыі нераўнамерна і, як правіла, заўсёды абмежаваныя, то з мэтай іх эканоміі пры вытворчасці прадукцыі і руху яе ад вытворцы да спажыўца неабходна ўсе галіны або састаўныя часткі кожнай галіны размясціць так, каб ім найлепшым чынам спрыялі глебавыя, кліматычныя і эканамічныя ўмовы дадзенай мясцовасці. У сувязі з гэтым вялікае практычнае і тэарэтычнае значэнне мае распрацоўка метадалагічных асноў рацыяналізацыі размяшчэння і спецыялізацыі вытворчасці агародніннай прадукцыі.

Размяшчэнне і спецыялізацыя як эканамічныя катэгорыі з'яўляюцца двума ўзаемазвязанымі і ўзаемаабумоўленымі бакамі адной з формаў грамадскага раздзялення працы. Пры гэтым размяшчэнне характарызуе тэрытарыяльнае (прастаравае) размеркаванне вытворчасці таго або іншага прадукта, а спецыялізацыя вызначае вытворчы накірунак канкрэтнай гаспадаркі або раёна. Спецыялізацыя сельскагаспадарчага раёна, напрыклад, на агародніне ў той жа час азначае тэрытарыяльнае размяшчэнне ў гэтым раёне спецыялізаваных агароднінных гаспадарак.

Правільнае ажыццяўленне працэсаў размяшчэння і спецыялізацыі, якія пастаянна развіваюцца ў цеснай дыялектычнай сувязі з вытворчымі сіламі і вытворчымі адносінамі, з'яўляецца важным сродкам павелічэння аб'ёмаў і павышэння эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці ўвогуле і агародніннай прадукцыі ў прыватнасці.

Без вырашэння гэтай праблемы, якая з'яўляецца арганізацыйнай асновай паспяховага правядзення ўсіх іншых мерапрыемстваў па развіцці галіны, па-першае, немагчыма дакладна вызначаць стратэгічныя накірункі селекцыі і насенняводства, структуру пасаваў агароднінных культур, распрацоўваць тэхналогіі іх вырошчвання, г. зн. фарміраваць навукова абгрунтаваную сістэму вядзення агародніцтва, усе элементы якой ствараліся б і функцыянавалі з належнай мэтазгоднасцю.

Па-другое, удасканаленне размяшчэння і спецыялізацыі, мэта якіх забяспечыць аптымальную канцэнтрацыю вытворчасці таго або іншага віду агародніны ў найбольш спрыяльным для яе прыродным асяроддзі, садзейнічае больш поўнаму ўцягненню ў стваральны працэс біякліматычных рэсурсаў і звязанню за кошт гэтага да рацыянальнага мінімуму выкарыстання створанага вытворчага патэнцыялу. У агульных затратах на атрыманне адзінкавай прадукцыі ўзрастае ўдзельная вага так званых адаптыўных фактараў, якія прадстаўляюцца прыродай бязвыплатна, і скарачаецца доля тэхнагенных фактараў, якія ствара-

юцца пры ўдзеле чалавечай працы (угнаенне, паліва, электраэнергія і г. д.).

Разам з тым само па сабе размяшчэнне пасеваў агароднінных культур у адэкватных іх біялогіі кліматычных і глебавых умовах яшчэ не забяспечвае высокіх вынікаў вытворчасці. Мэтанакіраванае фарміраванне цеснага саюза раслінаў з глебай і кліматам стварае толькі прадумовы для эфектыўнага вядзення агародніцтва. Практычная ж рэалізацыя гэтых прадумоў абумоўлена наяўнасцю комплексу, эканамічных і арганізацыйных фактараў. Можна, напрыклад, падабраць самыя прыдатныя глебы і клімат для вырошчвання капусты або якой-небудзь іншай культуры, але з-за недахопу работнай сілы, тэхнікі або ўздзеяння іншых фактараў, якія перашкаджаюць правядзенню догляду за раслінамі і ўборкі ўраджаю, эфект, абумоўлены спрыяльнымі прыроднымі ўмовамі, можа быць значна зменшаны або нават зведзены да нуля. Толькі комплекснае спалучэнне прыродных і эканамічных фактараў забяспечвае належную эфектыўнасць існуючым або праектуемым схемам размяшчэння і спецыялізацыі вытворчасці агародніннай прадукцыі.

Пра гэта пераканаўча сведчыць сусветны вопыт. Прыкметна, напрыклад, прасочваюцца прынцыпы адаптыўнага земляробства ў агародніцтве ЗША. Вытворчасць агародніны тут сканцэнтравана ў асноўным на поўдні і захадзе краіны, дзе глебы і клімат найболей агароднінапрыдатныя. Галоўнай агародніцкай зонай краіны з'яўляецца Каліфорнія, на долю якой прыпадае звыш 31% пасеваў і 56% валавога збору агародніны.

Высокая ступень канцэнтрацыі мае месца і пры вырошчванні асобных відаў агародніны. У той жа Каліфорніі вырошчваецца 88% таматаў на перапрацоўку і каля 70% салаты-латука. У штаце Фларыда сканцэнтравана больш за 50% таматаў, якія спажываюцца ў свежым выглядзе.

На падставе ўліку экалага-геаграфічных умоў вызначана рэгіянальная спецыялізацыя васьмі зонаў у таварным агародніцтве Японіі. Зоны, размешчаныя ва ўмовах умеранага клімату, спецыялізуюцца на летняй і восеньскай культурах агародніны, а зоны, якія знаходзяцца ва ўмовах цёплага і субтрапічнага клімату,— на вытворчасці агародніны ў зімова-веснавы перыяд, іх круглагадовым вырошчванні з выкарыстаннем ахоўнага грунту. Цесная арганізацыйная і тэхналагічная ўвязка агародніцтва з аграсферай дазваляе выкарыстоўваць аграбіялагічныя рэсурсы краіны з максімальнай аддачай, у згодзе з прыродай.

У нашай рэспубліцы агародніна вырошчваецца ва ўсіх раёнах, хоць узровень канцэнтрацыі неаднолькавы. Асноўная частка пасяўных плошчаў агароднінных культур сканцэнтравана ў прыгарадных зонах.

Канцэнтрацыя пасеваў агароднінных культур вакол буйных гарадоў і прамысловых цэнтраў вызначалася галоўным чынам імкненнем наблізіць вытворчасць агародніны да месцаў спажывання, скараціўшы пры гэтым транспартныя выдаткі, тэрміны дастаўкі, а таксама страты пры перавозках. Іншыя эканамічныя фактары (наяўнасць працоўных рэсурсаў, фондаабяспечанасць, тэхнічная аснастка і інш.) не заўсёды браліся пад увагу. Што ж датычыцца адпаведнасці патрабаванням агародніцтва, прыродных умоў, то яны ўлічваліся ў апошнюю чаргу або ігнараваліся наогул. Нярэдка ў выніку толькі адміністрацыйна-валявых рашэнняў у спецыялізаваных агародніцкіх гаспадаркі «пераабляліся» адстаючыя калгасы і саўгасы, якія раней вытворчасцю агародніны ніколі не займаліся.

Такім чынам, галоўнай формай адлюстравання працэсаў размяшчэння і спецыялізацыі ў агародніцтве рэспублікі з'явілася стварэнне цэнтраў вытворчасці агародніны паблізу ад цэнтраў спажывання, што было абумоўлена ў першую чаргу некаторымі эканамічнымі меркаваннямі, у прыватнасці выгодамі блізкасці дастаўкі прадукцыі ў гандаль.

Аднак пры правільным размяшчэнні агароднінных культур разам

з эканамічнымі фактарамі, як ужо адзначалася, павінны максімальна ўлічвацца кліматычныя і глебавыя ўмовы. У гэтым выпадку фарміруюцца раёны або зоны спецыялізаванага агародніцтва. У такіх зонах прыроднае асяроддзе найбольш спрыяльнае для асобных або некалькіх відаў агароднінных культур, якія і лічацца тут пераважаючымі. Вырошчванне іх мэтазгодна ў гаспадарках, дзе прысутнічаюць або найболей магчыма сфарміраваць прыдатныя вытворча-эканамічныя ўмовы.

У рэспубліцы з прычыны недастатковага навуковага падыходу да размяшчэння і спецыялізацыі агародніцтва названыя спецыялізаваныя зоны не склаліся. Прынамсі, яны рэзка не выражаны і якой-небудзь прыкметнай ролі ў павышэнні эфектыўнасці агародніцтва не адыгрываюць. Для кожнай мясцовасці характэрны практычна адзін і той жа набор відаў і сартоў агароднінных культур. Гэта, у сваю чаргу, азначае, што рэзервы эфектыўнай вытворчасці агародніны, закладзеныя ў прыцыпах адаптыўнага раслінаводства, выкарыстоўваюцца ў нас не ў поўнай меры. У выніку тэхналагічныя працэсы характарызуюцца павышанымі затратамі энергіі, матэрыялаў і іншых рэсурсаў, што прыводзіць да значнага падаражання вытворчасці. Такая сістэма вядзення гаспадаркі ва ўмовах узрастаючага дэфіцыту энергетычных рэсурсаў не можа мець перспектывы і мае патрэбу ў істотных карэкціроўках.

Аналіз і тэарэтычнае асэнсаванне гэтай праблемы з улікам сусветнага і айчыннага вопыту дазваляе сфармуляваць асноўныя канцэптальныя прынцыпы размяшчэння і спецыялізацыі вытворчасці агародніны па тэрыторыі рэспублікі. Яны заключаюцца ў наступным.

1. Размяшчэнне холадаўстойлівых агароднінных культур у рэспубліцы не абмяжоўваецца глебавымі, тэрмічнымі і іншымі прыроднымі ўмовамі. Паўсюдна можна з поспехам вырошчваць расліны сям'і капустных: моркву, сталовыя буракі, цыбулю, салаты, шмат якія зялёныя культуры. Аднак гэтую магчымасць не трэба ўспрымаць абстрактна, без уліку канкрэтных асаблівасцяў раслінаў і клімату.

Па-першае, відавы і сартавы састаў холадаўстойлівых культур можа быць не аднолькава прыярытэтным для ўсіх агракліматыхных зонаў і рэгіёнаў. Напрыклад, у Віцебскай вобласці мэтазгодна пашырыць пасевы капусты-кальрабі. Кліматычныя ж умовы Гомельскай вобласці больш пажаданыя для вырошчвання квяцістай капусты.

Па-другое, пры наяўнасці на ўсёй тэрыторыі прыдатных кліматычных умоў вытворчасць кожнага віду холадаўстойлівай агародніны мэтазгодна канцэнтравець там, дзе яна будзе найбольш эканамічна выгаднай.

Так, вырошчванне для пастаўкі ў гарады капусты, морквы, буракоў і іншай агародніны, якія патрабуюць вялікіх аб'ёмаў перавозак, мэтазгодна па магчымасці сканцэнтравець у прыгарадных раёнах. Таксама ў непасрэднай блізкасці ад спажыўца рацыянальна размяшчаць вытворчасць зеляніны і іншай агародніны, якая хутка псуецца (цыбуля на яро, салата, шчаўе, радыска, квяцістая капуста і інш.).

У аддаленых раёнах можа быць эканамічна апраўданым вырошчванне па заказах буйных гарадоў больш транспартабельнай агародніны: цыбулі, часнаку і інш. Аднак агародніцтва так званай глыбінкі больш правільна арыентаваць на задавальненне патрэб мясцовага насельніцтва і забеспячэнне сыравінай перапрацоўчых прадпрыемстваў. Апошняе тым больш важна ў сувязі з тым, што некаторыя агароднінасушыльныя і кансервавыя заводы маюць сыравінныя зоны, якія далёка не адпавядаюць іх магутнасцям. Таму нарыхтоўкі агародніны на перапрацоўку ажыццяўляюцца часта ў аддаленых ад прадпрыемстваў гаспадарках, што звязана з вялікімі затратамі на транспарціроўку, выклікае перабор і ў вытворчасці.

2. Для вырошчвання цеплалюбівых культур у адкрытым грунце найбольш спрыяльныя прыродныя ўмовы паўднёва-ўсходніх і паўднё-

ва-заходніх раёнаў рэспублікі, дзе працягласць перыяду з тэмпературай вышэй за 15°, складае 101—105 дзён, а сума актыўных тэмператур — 1750—1900°. Ураджайнасць памідораў і агуркоў тут прыкладна ў 1,5—2 разы вышэйшая, чым у паўночных і цэнтральных раёнах. Мэтазгоднасць размяшчэння гэтых культур у паўднёвых раёнах абумоўлена і значным паніжэннем шкоднасці пашыранай тут хваробы таматаў — фітафтарозу.

Вось чаму ў паўднёвай частцы рэспублікі мэтазгодна ствараць спецыялізаваныя зоны па вырошчванні таварных агуркоў і таматаў у адкрытым грунце, якія павінны стаць асноўным пастаўшчыком гэтай агародніны ў буйныя гарады і прамысловыя цэнтры ўсёй рэспублікі. Для гэтага найбольш падыходзяць гаспадаркі Брэсцкага, Гомельскага, Столінскага, Маларыцкага, Брагінскага, Іванаўскага, Пінскага, Жабінкаўскага і некаторых іншых раёнаў, размешчаных уздоўж аўтамагістраляў або паблізу ад іх.

Аднак з-за празмерна ўзрослых транспартных выдаткаў пастаўкі гэтай агародніны ў цэнтральныя, а тым больш у паўночныя рэгіёны мэтазгодна скараціць да мінімальна неабходных аб'ёмаў. Памяншэнне спажывання агуркоў і памідораў павінна кампенсавацца эквівалентнай па пажыўных і біялагічных уласцівасцях агароднінай, вырошчванай у гэтых раёнах адэкватна глебава-кліматчным умовам паўночнай часткі рэспублікі. У прыватнасці, таматы як носьбіты прывітаміну А ў летні перыяд могуць паспяхова замяняцца ранняй (пучковай) морквай, шпінатам, салатам, зелянінай рознай цыбулі, кропу, шчаўя і іншых холадаўстойлівых культур. Баланс вітаміну С (аскарбінавая кіслата) можа істотна папаўняцца за кошт рэпы, ранняй і квяцістай капусты і практычна ўсіх зелянінных культур. Напрыклад, для сутачнай патрэбы чалавека ў вітаміне А патрабуецца 3 кг 750 г свежых агуркоў, у той жа час як для гэтых мэтаў дастаткова 48 г морквы, шпінату, кропу, зеляніны пятрушкі, 80 г цыбулі-пюра, 40 г ліставой капусты. Па колькасці вітаміну С цеплалюбівыя і патрабавальныя да ўмоў агуркі прыраўноўваюцца да параўнальна непатрабавальнай, найбольш прыдатнай для нашых прыродных умоў рэпе.

Скарачэнне пасеваў цеплалюбівых агароднінных культур у паўночнай і цэнтральнай агракліматчных зонах павінна суправаджацца канцэнтрацыяй выслабаненых працоўных, матэрыяльных і фінансавых рэсурсаў на вытворчасці больш эфектыўнай тут холадаўстойлівай агародніны (капуста, сталовыя буракі, морква і інш.). Гэты прынцып мае пэўнае значэнне і для паўднёвай часткі рэспублікі. Таварную вытворчасць таматаў, агурка і перца неабходна канцэнтраваць у тых гаспадарках, дзе прыродныя фактары дазваляюць забяспечыць гарантыванасць іх поўных збораў на ўзроўні, бліжэй да 100%. У астатніх рэгіёнах поўдня рэспублікі, як і на поўначы, таксама трэба павялічваць плошчы пад агароднінныя культуры, якія менш патрабавальныя да цяпла. Гэта будзе садзейнічаць больш поўнай практычнай рэалізацыі прынцыпаў адаптыўнага агародніцтва. Бо паняцце «поўдзень Беларусі» мае далёка не тое значэнне, як, скажам, «поўдзень Украіны».

3. У размяшчэнні пасеваў цеплалюбівых агароднінных культур важна ўлічваць не толькі занальныя адрозненні кліматычных умоў, але і мікраклімат у межах асобных гаспадарак. У працэсе ўзмацнення канцэнтрацыі пасеваў агародніны гаспадаркі з мэтай стварэння ўмоў для маштабнага выкарыстання тэхнікі ў свой час адмовіліся ад вырошчвання агуркоў і таматаў на паўднёвых і паўднёва-заходніх схілах або добра абароненых ад халодных вятроў невялікіх участках. Гэта адмоўна адбілася на ўраджайнасці цеплалюбівых культур, што паступова прывяло да скарачэння іх пасеваў. Таму цяпер ёсць сэнс улічыць дапушчаныя раней непажаданыя працэсы і па магчымасці выправіць становішча. Ландшафтнае агародніцтва — важны адаптыўны фактар інтэнсіфікацыі галіны.

4. Адною з задач удасканалення размяшчэння пасеваў агароднінних культур з'яўляецца ўзмацненне ўстойлівасці вытворчасці агародніны ва ўмовах анамалій надвор'я. Пры дастатковай сярэдняй колькасці атмасферных ападкаў у рэспубліцы ўвесну або ўлетку здараюцца сухія перыяды працягласцю ад 10—15 да 50 дзён, калі адносна вільготнасць паветра паніжаецца да 30%. Такія засухі мелі месца ў 1976, 1979, 1983, 1992 гг. і абумовілі істотныя недаборы агародніны.

Таму важнымі ўмовамі атрымання гарантованых ураджаяў агароднінних культур з'яўляецца падтрымка неабходнага рэжыму вільготнасці глебы і паветра, у чым значная роля належыць вегетацыйным паліванням. На вялікіх плошчах правядзенне паліванняў агароднінних культур практычна можа ажыццяўляцца пры размяшчэнні іх на арашальных землях. Такіх зямель у рэспубліцы налічваецца больш за 140 тыс. га. Гэтага якраз дастаткова, каб хоць найбольш патрабавальныя да вільгаці культуры (капуста, крыжакветныя караняплоды і інш.) размясціць на арашальных плошчах.

5. Агульным крытэрыем ацэнкі правільнасці размяшчэння і спецыялізацыі вытворчасці агародніны можа быць узровень задавальнення патрэб насельніцтва ў разнастайнай і дабраякаснай агародніннай прадукцыі, вырэшчанай у першую чаргу там, дзе выдаткі грамадска неабходнай працы (жывой і арэчаўленай) на атрыманне адзінкі гэтай прадукцыі з'яўляюцца найменшымі. Разам з тым аб'ём вытворчасці таго або іншага віду прадукта ў адносна лепшых умовах не заўсёды адпавядае запатрабаванням грамадства. Для больш поўнага задавальнення сваіх патрэб грамадства вымушана размяшчаць вытворчасць некаторых неабходных прадуктаў у раёнах і гаспадарках з адносна горшымі прыроднымі ўмовамі.

Так, вытворчасць ранняй (майскай) капусты ў рэспубліцы абыходзіцца значна даражэй, чым, напрыклад, у Азербайджане. Аднак збалансаваць попыт і прапанову па гэтым відзе агародніннай прадукцыі толькі за кошт яе прывозу ў рэспубліку вельмі праблематычна па прычыне велізарных транспартных выдаткаў. У пошуках найбольш спрыяльных прыродных умоў аддаляць вытворчасць прадукцыі ад месцаў спажывання мэтазгодна да таго моманту, пакуль выдаткі па яе дастаўцы будуць перакрывацца эканоміяй вытворчых затрат. Наогул, адхіленне эканамічнага раянавання (у тым ліку стварэнне цэнтраў вытворчасці агародніны) ад прыроднага не толькі дапушчальныя, але і практычна непазбежныя. Аднак яны павінны быць дастаткова матываваныя наяўнасцю вытворчага або сацыяльнага эфекту, інакш у склаўшуюся спецыялізацыю гаспадарчых суб'ектаў спатрэбіцца ўнесці адпаведныя змены і ўдакладненні. У асобных выпадках будзе мэтазгодным ажыццявіць поўную пераспецыялізацыю гаспадарак.

Неабходнасць удакладнення або змянення спецыялізацыі і канцэнтрацыі вытворчасці агародніны ў шэрагу гаспадарак абумоўлена аб'ектыўнымі патрабаваннямі. У аграпрамысловым комплексе, як і ў іншых сферах народнай гаспадаркі, змяняюцца адносіны ўласнасці, ажыццяўляецца пераход да рынку, з'яўляюцца новыя формы гаспадарання. Стала пераважаючым прысядзібнае і дачнае агародніцтва, нараджаюцца фермерскія гаспадаркі. Зразумела, не могуць заставацца застылымі і створаныя раней формы арганізацыі вытворчасці.

Summary

Methodical principles of improvement of territorial distribution and specialization of vegetable production in the republic of Belarus are expounded with the object of rational use of bioclimatic resources and production and economic potential.